

עונות-החפירות הרביעית והחמישית בעין-גדי

סקירה מוקדמת

מאת

בנימין מזר ועמנואל דונאייבסקי

בעונות הרביעית והחמישית התרכזו החפירות בעיקר במדרון הצפוני של תל גורן ובשטח בית-המרחץ הרומי שכמישור נווה-המדבר. חפירות העונה הרביעית החלו ב־4 באוקטובר 1964 ונמשכו עד ה־30 בו; חפירות העונה החמישית החלו ב־20 במרץ 1965 ונמשכו עד ה־15 באפריל של אותה השנה. החפירות נערכו מטעם האוניברסיטה העברית והחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, בראשות המחברים ובעזרתם של א. שטרן וא. קמפינסקי. בעבודת-השדה וברישום נטלה חלק קבוצה של תלמידי המחלקה לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית¹. בעבודות-החפירה עסקו אנשי בית-ספר השדה בעין-גדי, קבוצות נוער מן השירות הלאומי ומתנדבים מן הארץ ומחוצץ-לארץ². התצלומים נעשו בידי י. ש. שווייג וי. להמן.

לאחר העונה החמישית נערכו בדיקות נוספות באתרים שנחפרו, במגמה להשלים את התכנית ולברר בעיות שנתעוררו אגב עיבוד החומר והכנתו לפרסום.

א. בניין 234 מן התקופה הפרסית (שכבה IV)

כבר בעונה השלישית נתגלו במורדו הצפוני של תל גורן ובשיפוליו, תחת שכבה עבה של עיי-מפולת ואדמת-שפך, קטעים מקירו המערבי ומקירו הדרומי של בניין גדול מן התקופה הפרסית, שסומן במספר 234³. גם בעונה

1. מקבוצה זו ראוי להזכיר במיוחד את גב' אילנה בראילן, שעסקה ברישום, יחד עם גב' אלישבע לוי; את י. דובי, שעזר בחפירה בשטח בית-המרחץ; ואת א. מזר (בעונה ד'). נ. נאמן, י. פורטוגלי (בעונה ה') ומ. פורת, שעזרו בחפירות בתל גורן.
2. המשלחת מחזיקה טובה למר סילאס ס. פרי ולמר דויד רוז על תרומותיהם למימון החפירות; למר יוסי פלדמן, מנהל בית-ספר השדה בעין-גדי, על דאגתו לאכסון העובדים ולכלכלתם; ובמיוחד למר יוסף אבירם, מזכיר-הכבוד של החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, על עזרתו הרבה בתכנון המפעל.

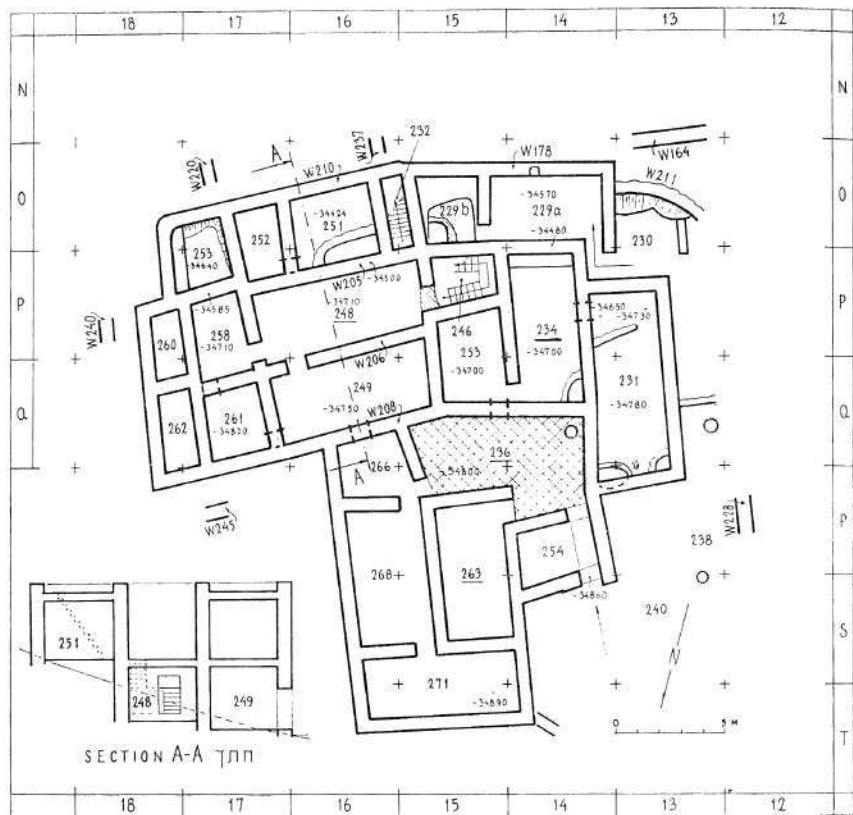
3. ראה: ידיעות, כח, תשכ"ד, עמ' 143—149.

הרביעית נמצאו בשפך שכיסה את חלקו המערבי של הבניין ואת החצרות שממערב לו שברי כלי־חרס למכביר, שהידרדרו מן הטראסות שבמעלה המדרון. מרביתה של קיראמיקה זו אופיינית לתקופה הפרסית (שכבה IV). היא כוללת, בין השאר, ידיעות של קנקנים עם טביעות של אריה וטביעות־תחותם "יהוד", "יהוד" ו"יה", חרסים אטיים וכן שברי קדירות ופערוורים שחלקם העליון מעוטר בטביעות־יתד משולשות ובטביעות־קנה. בין שברי הכלים היו גם חרסים האופייניים לשכבה V (סוף ימיה של מלכות יהודה), שאף הם גלשו מן הטראסות שבמדרון. בניין 234, שנחשף כמעט בשלימותו (ראה ציור 1), מצטיין בבנייתו המוצקת מאבני־גוויל, בהיקפו הרב ובתכניתו המורכבת. הוא הוקם על שרידי הטראסות התחתונות שבגבעה מן התקופה הקודמת (שכבה V), שהיו מחוץ לשטח הבנוי של אותה התקופה, כפי שמעידים הרצפות והמיתקנים השונים — כגון תנורים ומגורות — שזומגם נקבע על־סמך שפע של חרסים. מצבן הטופוגראפי של הטראסות השפיע במידה רבה על התוואי של בניין 234 ועל אופיו המיוחד.

תכנית הבניין והממצאים בו יש בהם כדי להעיד, שאין זה אלא בית־מגורים רב־מידות, שבחלקו היה בן קומותיים. שטחו 550 מ"ר, בקירוב. אורכו הממוצע, ממערב למזרח, כ־24 מ'; רוחבו המאכסימאלי, מדרום לצפון, כ־26 מ'. נחשפו בו הצרות חיצוניות ו־23 חדרים, הצרות קטורות ומחסנים מגדלים שונים. אשר לתכנית הבניין ומבנהו — אין כל ספק, שהם חטיבה אור־גאנית, אף־על־פי שאפשר להבחין בה בשלרשה אגפים שונים באופיים. באגף המערבי נמצאים חדרים 234, 253 ו־246, שנסמך אליהם מצד מערב חדר מלבני מרווח (231), שמפלסו נמוך יותר במקצת. מדרום להם נמצא חדר נוסף (229), שמפלסו גבוה יותר כדי חצי קומה. חדר זה מחולק על־ידי קיר לשתי יחידות נפרדות (A ו־B). קירות אגף זה נשתמרו כדי גובה של 1.50—2.50 מ', דבר שאיפשר לנו לקבוע, שבקומת־הקרקע לא היה פתח בין חדר 229 ובין החדרים שמצפון לו. לעומת זאת היתה כניסה מיוחדת אליו מן החצר הקטנה שבמערב (230).

האגף המזרחי כולל חדר מלבני מרווח (248), שמשלושת צדדיו חדרים מספר. בצד הדרומי יש ארבעה חדרים (232 ו־251—253), שהם גבוהים מן השאר כדי קומה אחת.

תכנית האגף הצפוני אינה ברורה עדיין די הצורך. מסתבר, שאגף זה כולל חצר קטורה (236), שלושה חדרים מלבניים (263, 268 ו־271) וחדר־מעבר

ציור 1

תכנית סכימטית של בניין 234.

(266), שחיבר את החצר הקטורה עם שלושת החדרים ועם האגף המזרחי של הבניין. באגף הצפוני נמצא גם הפתח הראשי של הבית, שדרכו היו נכנסים מן החצר החיצונית (238—240), דרך חדר 254, אל החצר הקטורה (236). פרטי התכנית מעוררים בעיות שונות, בייחוד בכל הנוגע לקשר שבין חלקיו השונים של הבניין והכניסות לחדרים. נתברר, כי לחדרים הצפוניים של האגף המערבי ושל האגף המזרחי היתה קומה נוספת. דבר זה בולט במיוחד באגף המזרחי, מקום שם שורות החדרים המרכזית והצפונית נמוכות

ב־3 מ' משורת החדרים הדרומית (וראה החתך בצירור 1), ומהוות אפוא את קומת־הקרקע. מכאן, כי שורת החדרים הדרומית היא חלק בלתי־גפרר מן הקומה ה"עליונה" של הבניין, וכי היה צורך לעלות אליה במדרגות. המקום היחיד שהיה יכול לשמש חדר־מדרגות הוא לוקוס 246. נכנסים אליו מן החדר המלבני 248, דרך פתח גאה, שמוזתו השמאלית עשויה גזית. לוקוס 232, שימפלוטו גבוה יותר, היה, כנראה, חדר־המדרגות שדרכו היו עולים אל הגג. כן מותר להניח, שבקומה ה"עליונה" שימש לוקוס 248 חצר מרכזית מוקפת חדרים.

ביחס לפנים הבית נתבררו כמה פרטים. הרצפות, הכתלים, וכפי הנראה גם תקרות החדרים, היו טוחים טיח עבה. להתקנת הגג ולצרכים אחרים — כגון טורי המדרגות והסולמות — שימשו קורות של עצי־דקל. החדר המלבני 231, בשני שלביו (וראה להלן), ודאי שימש לצורכי מלאכה. מהותה של מלאכה זו אינה ברורה, אך בדרך ההשערה אפשר לחשוב על תעשיית־הבושם, שנתפר־סמה בה עין־גדי בימי־קדם. בצדו הצפוני של החדר נמצאו ממגורה ומיתקן מטווח, וביניהם כירה קטנה. במרכז החדר וליד קירו המערבי נתגלו כלי־החיקה מבולת, קנקנים, סירי־בישול וכלי־חרס אחרים, ועל רובד של עיי־מפולת, שכללו פחמי־עץ (אלי־נכון שרידי הגג) — מצבור של חרסי בקבוקים. בצד הדרומי של החדר נמצא מצבור של כדורים מנוקבים. גם לוקוס 229 היה עשיר בממצאים, ובמיוחד בכלי־מטבח ובעצמות, על־פי־רוב של בהמה דקה. בעיות שונות מעוררים כמה חדרים, כגון לוקוסים 258 ו־261, שבהם ודאי היה מיתקן, כפי שמעידים גושי הלבנים השרופות, וכן לוקוס 253, ששימש אולי מרתף. אגב, על רצפתו נתגלתה כמות קטנה של חמרים.

אשר לאגף הצפוני — עניין מיוחד מעורר חדר 254 שליד הפתח הראשי של הבניין, מקום שם נמצא תחת שכבת־שריפה מצבור עשיר למדי של כלי־חרס מן התקופה הפרסית, רובם כלי־מטבח (לוח ז: 1—4, 6—7), וכן כלים מעטים של בזלת, מתכת ועצם.

ב. הממצאים בבניין 234

לפני שנדון במכלול הממצאים בבית־מידות זה ראוי לתת את הדעת על כמה חפצים מן התקופה שקדמה לבניין. בלוקוס 241, מדרום לקיר התוחם את הבניין מצד דרום (178), נמצאה ידית של קנקן, שטבוע בה הסמל הדו־כנפי. מעל הסמל הוטבעה הכתובת "למלך", ומתחתיו — התיבה "זיף". בצד הטביעה

חרותים מעגלים קונצנטריים, שנעשו במחוגה⁴. טביעת-חותם זו, שהיא הראשונה מסוג זה שנתגלתה בעין-גדי, מצטרפת לשורת טביעות-החותם שעל ידידות של קנקנים מסוף המאה ה'ז' ומתחילת המאה ה'ו' לפסה"ג שנמצאו עד כה בעין-גדי (שכבה v), כגון הוורדות למיניהן, הסוס והסמל הדו-כנפי עם הכתובת "למרא". יחד עם הידית שבה הוטבעה טביעת-החותם "למלך" נמצאו חצים מן הטיפוס השכיח בשכבה v וכן שבר של כלי-זכוכית, כנראה של אריבאלוס, דוגמת זה השמור באוסף קלארק⁵.

עניין מיוחד מעורר חרס — כפי הנראה של קדירה — שנתגלה בלוקוס 251 על פני הסלע (לוח ה: 5). הוא עשוי טין אדמדם וצרוף היטב. מתחת לרכס הכלי יש פס שנמרק באבניים. המיוחד בכלי זה — ומבחינה זאת אין לו אח בקיראמיקה הארצישראלית — הן חתיכות-הטין שהודבקו בשורה אופקית ושהוטבע בהן חותם בעודן רכות. ואלו שלוש הטביעות שנשמרו, משמאל לימין: (א) אדם מזוקן עטור עטרה, היושב על כיסא בתוך סוכה (?) ופונה ימינה. ידו הימנית מונחת על הברך, ואילו ידו השמאלית מקורבת אל הראש ואוחזת הפץ (חליל?). (ב) איל בעל קרניים בולטות, הפונה שמאלה. (ג) שריד של דמות בלתי-ברורה, אולי של מסכה (או של ראש אריה?). אשר לזמן החרס — אין לקבוע בוודאות, אם הוא מסוף מלכות יהודה (שכבה v) או מן התקופה הפרסית. מאחר שנמצא על פני הסלע ומריקת האבניים שעליו אופיינית לשכבה v — לא מן הנמנע אפוא, שזמנו 600 לפסה"ג, בקירוב⁶.

כן ראוי להזכיר שני חרסים שנמצאו מתחת לרצפה של חדר 229b, על פני הסלע. האחד נמנה עם הקיראמיקה היוונית-מזרחית (eastern Greek). זאילו השני הוא, כנראה, שבר של כלי מקומי שנעשה כחיקוי לאותו הסוג הקיראמי. מאחר ששני החרסים הם משלהי המאה ה'ו' או מתחילת המאה ה'ו' לפסה"ג, הרי אפשר לראות בהם מעין עדות, אף-כי דלה מאוד, לראשית התחדשותו

4. ידידות כאלה ידועות גם מאתרים אחרים, כגון מצפה ורמת-רחל.

5. ראה: עין-גדי, הפירות ארכיאולוגיות בשנים 1961—1962, ירושלים תשכ"ג, עמ' 90; לוח לו: 5 (= ידיעות, כו, תשכ"ג).

6. ראויה לתשומת-לב סכרתה של ד"ר טרודה דותן, שיש קשר טיפולוגי בין חרס זה ובין לוחית-החומר ה"פריגיות" מן המאה ה'ו' לפסה"ג, שגם עליהן הודבקו חתיכות-טין שהוטבעו בהן חותמות. וראה: E. Akurgal, *Phrygische Kunst*, Ankara, 1955, pp. 72 ff.

של היישוב לאחר שהיה עוזב מאז נחרבה העיר בימי מסעות נבוכדראצר (שכבה v).

הממצאים בבניין שלפנינו, ובכללם אלה שנמצאו באתרם על רצפות החדרים, יש בהם כדי להעיד, שהיה בשימוש בשלושת רבעיה האחרונים של המאה הח' ובמחציתה הראשונה של המאה הדי' לפסה"נ. קביעה כרונולוגית זו היתה אפשרית בראש ובראשונה הודות לכמות הגדולה של חרסים אטיים, שמיעוטם נבדק על-ידי פרופ' הומר א. תומפסן אחרי העונה השלישית, ומרביתם — על-ידי גב' לואי טלקוט אחרי העונות הרביעית והחמישית.⁷ נתברר, כי החרסים האטיים שנתגלו בתל גורן, ובפרט בכניין 234, הם ברובם מן המחצית השנייה של המאה הח', ובעיקר מסופה, או גם מראשית המאה הדי', ואילו מיעוטם — מן הרבע השני של המאה הח' ומן המחצית הראשונה של המאה הדי', ואף מאמצע אותה המאה.

עם זאת מעוררת מציאותם של החרסים האטיים בבניין 234 בעיה רבת-עניין. נסתבר בוודאות רבה, שבכל הבניין, על חדריו וחצרותיו, נמצאו חרסים אטיים מן המאה הח' (וכנראה גם מתחילת המאה הדי'), ואילו החרסים המעטים יחסית שלגביהם אין כל ספק שהם מן המאה הדי' נתגלו אך ורק בלוקוסים 229a, 231, 234 ו-253 שבאגפו המערבי של הבניין. מעובדה זו עולה, שבית-המידות כולו, על שלושת אגפיו, נחרב בשנת 400, בקירוב, או בראשית המאה הדי', ואילו האגף המערבי הוכשר מחדש למגורים בידי התושבים ששרדו מן השואה, שפינו ממנו את עיי-המפולת והשתמשו בו עוד כיוכל שנים, עד שהושמדה גם שארית הפליטה, אל-נכון על-ידי שוסי-המדבר.⁸ למסקנה זו מתאימה גם העובדה, כי נסתם הפתח שדרכו היו נכנסים מלוקוס 248 אל הדר-המדרגות

7. אנו מודים כזה לפרופ' תומפסן ולגב' טלקוט מן ה-Princeton Institute for Advanced Study על עזרתם הרבה בחקירת הקיראמיקה.

8. על-סמך הנתונים שהיו בידינו בעונה השלישית הנחנו, כי היישוב היהודי המשגשג של התקופה הפרסית (שכבה iv) חרב בשנת 400, בקירוב (ידיעות, כת, עמ' 148; וראה במיוחד: *IEJ*, XIV, pp. 126 f.). כעת, לאחר שנתגלה חומר רב, אין עוד ספק, שגם לאחר השואה של שנת 400 (או זמן קצר לאחר-מכן) עדיין נמשכו חיי היישוב בתל גורן. כפי הנראה הקיץ הקץ על היישוב היהודי בעין-גדי בשנים 350—340 לפסה"נ, אולי כתוצאה מפלישת הנבטים, הנוכרים לראשונה בימי אנטיונוס (בשנת 312 לפסה"נ) כנודים בספר של הארץ, שמרכוזם בפתרה (רקם); וראה: J. Starcky, *BA*, XVIII, 1955, pp. 84 ff.

שבאגף המערבי (246), וכי חדר-המדרגות נהפך למחסן. מסתבר, שנשתנה אופיו של הבניין, שהרי לא זו בלבד שהוקטן במידה רבה, אלא אף נתבטלה בו הקומה ה"עליונה". גם השינוי שחל בחדר 229b בתקופה הפרסית, ובמיוחד הרמת הרצפה, תואם יפה את הנחתנו. כן מאלפת העובדה, שבגומחה שבקיר הדרומי של חדר 229a נמצאה קערה תמימה, שבה נחרתה לפני צריפת הכלי האות מ"ם בכתב האופייני למאה ה' (לוח ו: 3). במ"ם דומה סומנו גם גר מחדר 231 (לוח ו: 1) ופכית מחדר 229b. לא כן הכלים שנמצאו באתרם בחדר 254 שבאגף הצפוני (ראה לוח ו: 1—4, 6—7; ולעיל, עמ' 186), שהם מסוף המאה ה'. לקביעה זו מסייעים גם שני שברים של סקיפוסים שנתגלו באותו האתר.

עם הממצאים שאינם מאוחרים מן המאה ה' נמנה, בין השאר, חותם חרוטי מכאלקאדון (לוח ה: 1), שנמצא על רצפת לוקוס 248, סמוך לסף הפתח לחדר-מדרגות 246. הוא נמנה עם סוג החותמות שהיו נפוצים בבבל במאות ה'—ה' והגיעו גם לארץ-ישראל בעקבות הקשרים המסחריים והמדיניים-המינהליים, ואולי אף הובאו ארצה על-ידי שבי ציון. גם המחזה החקוק בבסיסו של החותם הוא שיגרתי: כוהן בבלי העומד לפני סמליו של מרדך (חגית וחרט) ומתפלל. הסמלים מוצבים על כן (מזבח ?), ומעליהם כוכב⁹. מחזה זה מופיע גם על חותמות אחרים שנתגלו בארץ, בדרך-כלל בקונטקסט סטראטיגרפי מסופק¹⁰. יש שמתלווה אליו כתובת בכתב הארמי של המאות ה'—הה' י¹¹.

חותם גוסף מסוג זה (לוח ה: 2) נתגלה בדרך מקרה במדרגו הדרומי של תל גורן¹², במבנה שמדרום-מזרח לקיר 25, התוחם מצד צפון בית-מידות מן התקופה הפרסית. בבסיס החותם חקוק מחזה בלתי-רגיל: כוהן בבלי העומד לפני מזבח (?) ומתפלל. למעלה ולמטה שמש זורחת.

לבסוף ראוי להזכיר כמה ממצאים שנתגלו בחדרי האגף המערבי של הבניין, רובם ככולם כנראה מן המחצית הראשונה של המאה ה' לפסה"ג. על רצפת

9. השוה, למשל: L. Legrain, *Ur Excavations*, X, London 1951, Nos. 656. 658, 661

10. ראוי להזכיר במיוחד חותם דומה שנמצא בקבר במקאבלין עם מצבור עשיר של כלים, שזמנם, כנראה, שלהי המאה ה' והמאה ה'; וראה: G. Lankester-Harding, *QDAP*, XIV, 1950, Pl. XV

11. ראה, למשל: D. Diringer, *Le Iscrizioni Antico-ebraiche Palestinesi*, Firenze 1934, Pl. XXII: 3

12. ראה: עין-גדי, עמ' 59 וציור 4.

הדר 234, בקירבת הקיר הדרומי, נמצאה נטיפה מזכוכית אטומה וצבעונית, בדמות של ראש אשה שבאווניה עגילים (לוח ה: 4). נטיפה נוספת מטיפוס זה, בדמות של ראש גבר מזוקן (לוח ה: 3), נמצאה מחוץ לבניין, בלוקוס 240, סמוך לתנור מן התקופה הפרסית. תכשיטי-זכוכית מסוג זה, הידועים לנו מאיזור החוף ומחוג התרבות הפונית, היו נפוצים במאות ה'—הד' לפסה"נ¹³. מן הממצאים בלוקוס 246, מפרק-הזמן שבו שימש מחסן, ראוי להזכיר שבר גדול של קדירה מעוטרת בטביעות-יחד משולשות ושבר של ריטון עם תבליט של לביאה רובצת.

גם בעונות הרביעית והחמישית נמצאו, כאמור, שברי ידיות עם טביעות "יהוד" וטביעות אריה. בעונה הרביעית נתגלה בלוקוס 234, כמטר מעל הרצפה, אוסטרקון ארמי, הדומה לזה שנמצא בעונה השלישית, הן בצורת אותיותיו והן בתוכנו¹⁴. אף אחד מן הטביעות והאוסטרקונים האלה לא נמצא בתוך הבניין, ומסתבר אפוא, שנסחפו, יחד עם החרסים, מטראסה גבוהה יותר. נדמה, שמקורם בבניין מן התקופה הפרסית שעמד במעלה המדרון, בניין שתחם אותו קיר 164 מצד צפון.

בסיום סקירתנו על החפירות בבניין 234 מן הראוי להדגיש, שלא עמד בודד. נהפוך הוא. כבר עתה מצטיירת תמונה מרהיבה של רובע מאוכלס בצפיפות בשיפוליו הצפוניים של תל גורן. גם ממערב לבניין וגם ממזרח לו עמדו מבנים, אל-נכון בתי-מגורים, שביניהם הפרידו סימטאות צרות. במעלה המדרון הצפוני של התל עמד בניין גדול — אולי בניין ציבורי¹⁵ — שתחם אותו קיר 164 מצד צפון. כן יורעים אנו על בית-מידות נוסף במדרון הדרומי, שתחם אותו מצד צפון קיר 25, ש-20 מ' ממנו נתגלו עד כה. לאלה מצטרפים שרידים מעטים במדרון המערבי של תל גורן, ובכללם מיתקן מטווח¹⁶.

13. ראה, למשל: D. B. Harden. *The Phoenicians*, London 1962, Figs. 54—55; Fl. Petrie, *Gerar*, London 1928, Pl. LXVI: 1—3

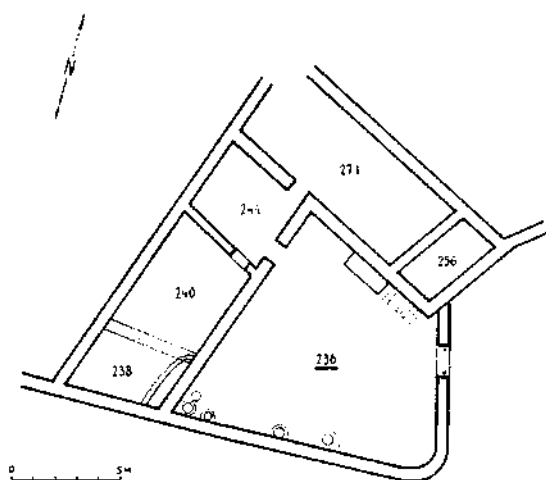
14. ראה: ידיעות, כה, עמ' 147. החומר האפיגראפי יפורסם, יחד עם שאר הממצאים, בדיון-וחשבון המפורט על החפירות בעין-גדי, שעוסקים כעת בהכנתו.

15. במיוחד אם נכונה סברתנו, שנידרדרו ממנו הידיות עם הטביעות "יהוד" ועם טביעות האריה וכן שני האוסטרקונים הארמיים.

16. לאור המסקנות הנובעות מגילוי השרידים בשכבה IV מתעוררת מחדש הבעיית המרוכות בכמה מפסוקי המקרא המזכירים את עין-גדי — כגון שה"ש ד, יב — שאפשר לייחסם לימי שיבת ציון. בהקשר זה ראוי להביא את השערתו הנועזת

ג. בניין 236 מתקופת בית־הורדוס

מצפון לבניין 234 נחשף בניין רב־מידות מתקופת בית־הורדוס. בניין זה כולל חצר מרווחת מוקפת קיר, שפינתו הדרומית־מזרחית מעוגלת, וחדרים מספר מצפון וממערב לה. נכנסים אל החצר מצד מזרח, דרך פתח רחב בנוי גזית. לפי שעה דומה, שהבניין הוא יחיד־דיוור נפרדת, אך לא מן הנמנע, שבהמשך התפירות יתברר, שאיגו אלא חלק ממכלול גדול יותר.

ציור 2

תכנית סכימאטית של בניין 236.

לאורך הקיר הדרומי של החצר ניצבת שורה של תנורים. ליד התנור המזרחי, בצמוד אל קיר החצר, נתגלה נר הירודיאני גדול, שהיה החום בפקק. בתוך הבר נמצא מטמון של 139 מטבעות, שאפשר לחלקם לשלוש קבוצות נפרדות: 47 מטבעות משנתו השישית של אגריפס הא' (42/3 לספה"נ); 20 מטבעות מימי אנטוניוס פליקס, משנתו הארבע־עשרה של קלאודיוס (54 לספה"נ);

של נות (M. Noth, *ZDPV*, LXVII, 1944, pp. 50 ff.), שהסיפור בדבריהימים ב, המזכיר את "הצפון תמר היא עין־גדי" (ב, ב), משקף מאורע שהתרחש בסוף התקופה הפרסית (או אפילו בתחילת התקופה ההלניסטית!), היינו, פלישת הנבטים לגבולות יהודה.

ו-72 מטבעות מימי אנטוניוס פליכס, משנתו החמישית של נירון (59 לספחה"נ)¹⁷.
 בחצר, ליד טור ההדרים הצפוניים, נחשף גוש מלבני, ששימש אולי מעין
 כבש למדרגות שבהן היו עולים אל הגג או אל הקומה השנייה.
 בגוש ההדרים המערביים אפשר להבחין בשני שלבים. בשלב הקדום היו כאן
 תדר-כניסה (244) וחדר ארוך מדרום לו, ואילו בשלב המאוחר חולק החדר
 הארוך לשניים (238 + 240), הורמה רצפתו ב-40 ס"מ ונסתם הפתח שחיבר
 אותו עם תדר-הכניסה.

מצפון לתדר-הכניסה נחשפו חדר ארוך נוסף (271) וחדר קטן הצמוד אליו
 (256). פיצול הבניין ליחידות קטנות בשלב השני ודאי מרמז על שינוי תפקידו.
 ייתכן, שחחילה היה זה בניין ציבורי, אשר נהפך לאחר-מכן לבית-מגורים
 פרטי. על ראשיתו של השלב המאוחר מעידים שני מטבעות מימי אגריפס הא',
 שנמצאו ברצפה העליונה של חדר 238, ואילו את זמן חורבנו אפשר לקבוע
 על-סמך מטבעות מספר משנת ב' למרד הראשון, שנמצאו בשכבת-השריפה
 שכיסתה רצפה זו.

מבחינה טיפולוגית יש קירבה רבה בין החומר הקיראמי שנמצא בבניין 236
 לחומר שנמצא בשכבת-השריפה שבמגדל המערבי (שכבה ו). נערכה בדיקה
 מחודשת ביחס למקום מציאת המטבעות של ינאי, שלפיהם נקבע בדין-וחשבון
 הראשון¹⁸ זמן חורבן המגדל, והתברר, כי רק שניים מהם אפשר ליחס בבטחון
 מוחלט לשכבת החורבן. על-סמך נתונים אלה ותוך השוואה עם החומר
 שנתגלה בקומראן ו-1b יש מקום לאחר את זמנה של שכבה ו ו מימי אלכסנדר
 ינאי לתקופת יורשי הורדוס, אף-על-פי שיתכן, שראשיתה של שכבה זו
 געוצה בפרקי-זמן קדום יותר. תיקון זה גורר אתרינו את תיקון זמנה של
 שכבה ו: מימי הדיאדוכים לתקופת החשמונאים.

מתחת לבניין 236 נחשפה סידרה של בורות, שחלק מהם אפשר ליחס
 לתקופת בית-הורדוס, וחלק — אולי אף לפרקי-זמן קדום יותר (קומראן Ib).
 ייתכן, שהם מימי הבניין הגדול ששרידים ממנו נחשפו במדרון שמדרום
 לבניין 236.

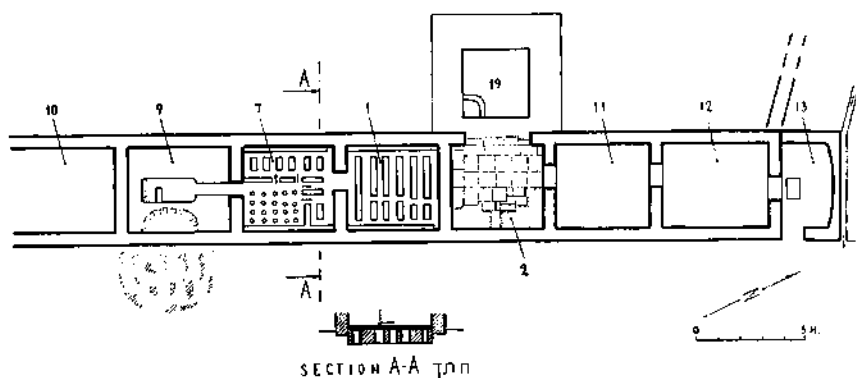
מעל לבניין 236 נמצאו מיתקן וקטע של קיר. שרידים אלה, שנמצאו הרוסים
 ביותר, הם מן התקופה שמיד לאחר חורבן הבניין.

17. המטמון נבדק על-ידי מר י. משורר.

18. עי'גדי, עמ' 79—80.

ד. בית-המרחץ

בשטח בית-המרחץ נמצאו שרידים שיש לייחסם בבטחון לתקופה שבין חורבן בית שני וימי מרד בריכוכבא. התחלנו בחשיפתו של בית-המרחץ בעונה השלישית, והמשכנו בה בעונות הרביעית והחמישית. לא חל כל שינוי בקביעה הכרונולוגית של השרידים, ורק נתבררה ביתר בהירות תכנית המבנה.

ציור 3
תכנית סכימאטית של בית-המרחץ.

מבית-המרחץ נחשף שטח המשתרע 8 מ' מדרום לקצה הקטע שנחפר בעונה השלישית ו-13 מ' מצפון לו. כן המשכנו בחשיפתו של איזור הפתח הרחב שממערב לחדר המרוצף בשרידי כותרות דוריות, והרחבנו את הקצה הצפוני של החפירה כלפי מערב. נתברר, שהכניסה אל בית-המרחץ נמצאת בקצה הצפוני של הרצועה. בקצה זה נמצא חדר-כניסה, שדרכו היו עוברים, לאחר טבילת הרגליים בכריכה קטנה ושטוחה, אל שני חדרי-הלבשה (11 ו-12). מדרום לשני חדרי-ההלבשה נמצא בית-המרחץ גופו, שבו מצטיירת בבחירות רבה חלוקה לשלוש היחידות המקובלות: קאלידאריום (7), טיפידאריום (1) ופריגידאריום (2). מדרום לקאלידאריום נחפר החדר שבו היה התנור (9). חלק אינטגרלי מן הפריגידאריום מהווה בריכה מרובעת ומטויחת (19), הנמצאת ממערב לו וקשורה אליו בפתח רחב, שממנו יורדים אל הבריכה בשתי מדרגות. עומק הבריכה 80 ס"מ. סביבה עברה רצועה מרוצפת, שרוחבה 1.50 מ'.

בנימין מזר ועמנואל דובאייבסקי

עם תום השיפתו של בית־המרחץ נתברר, שאורכו כ־40 מ' ורוחבו 5 מ' בלבד. הדעת נותנת, שמבנה צר וארוך זה אינו מבנה עצמאי, אלא חלק מבניין גדול יותר¹⁹. מעיד על כך גם הקיר המסתעף מן הפינה הצפונית־מערבית של בית־המרחץ כלפי מערב. בקיר זה יש לראות חלק מן הקיר שתחם את בית־המרחץ מצפון.

בחפירת־בדיקה שנערכה ביוני 1966 בפינה הצפונית־מזרחית של בית־המרחץ נתברר, שמתחת למבנה שתואר למעלה נמצא בית־מרחץ קדום יותר, ובו שתי בריכות צמודות זו לזו. הבריכה הדרומית גדולה יותר, ובה טור של מדרגות רחבות. הקיר המפריד בין הבריכות נהרס כמעט עד גובה הרצפה, ואין לדעת, אם היה נקב בין שתי הבריכות²⁰, דבר שהיה מאשר את ההנחה, שהמבנה הוא מקווה.

העובדה שהבריכות קדומות מבית־המרחץ וכן הממצא הקיראמי והמטבעות מימי אגריפס הא' ומשנת ב' למרד מאפשרים לנו לייחס את הבריכות לפרק־הזמן שלפני חורבן בית שני.

19. וראה: ידיעות, כח, תשכ"ד, עמ' 151.

20. כמו בשתי הבריכות שנחשפו במצדה.